

РЕЦЕНЗІЇ

Бездрабко В.

Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти. – К.: Четверта хвиля, 2010. – 208 с.

Останніми роками в Україні активізувалося студіювання проблем документознавства, інтенсифікувалися процеси формування окремих наукових шкіл, вийшла у світ значна кількість різнопланових досліджень із цієї ще досить молодої, але перспективної галузі знань. У контексті зазначеного факт появи фундаментальних праць з історії та історіографії документознавства засвідчує їх вчасність та незаперечну необхідність як для наукової громадськості, так і для студентів, які навчаються за напрямами підготовки «Архівознавство» і «Документознавство та інформаційна діяльність».

Валентина Бездрабко увійшла в документознавчу науку як автор ряду фундаментальних праць, у тому числі й з історії документознавства. Відтак нова монографія дослідниці стала цілком логічним та очікуваним результатом її тривалих наукових пошуків. Автор каже, що у цій книзі, «не претендуючи на вичерпність переліку причетних до становлення й новітнього розвитку документознавства в Україні, заради справедливості увагу звернуто на вчених різних гуманітарних наук – архівознавства, бібліографознавства, бібліотекознавства, дипломатики, джерелознавства, книгознавства, правознавства, соціології, які прислужилися науці цікавими творчими знахідками та теренах вивчення документа та документознавства як соціального феномену» (с.7).

Архітектоніка рецензованої монографії не викликає принципових зауважень. Книга містить передмову, дві частини зі структурованими підрозділами та висновки, що представлені у формі післямови, а також покажчик імен і список скорочень. Поклавши в основу хронологічно-проблемний принцип викладу матеріалу, автор послідовно у дев'яти параграфах вивчає проблему становлення й розвитку документознавчої науки, починаючи з праць професора Київського університету св. Володимира Олександра Олексійовича Федотова-Чеховського до сучасних концепцій професорів Сергія Георгійовича Кулешова, Наталії Миколаївни Кушнарєнко, Михайла Семеновича Слободяника та Галини Миколаївни Швецової-Водки. На наше переконання, така структура праці чітко підпорядкована меті та завданням дослідження, відповідно, вона вибудована цілком логічно, що сприяє зручності сприйняття матеріалу.

Перша частина дослідження, яку В.Бездрабко назвала «Мова I (перша)», складається із п'яти параграфів, що присвячені різним етапам становлення науки про документ, зокрема аналізу праць згаданого вище О.Федотова-Чеховського, а також О.Жижиленка, П.Отле, К.Мітяєва та А.Введенського. Розглядаючи студії з дипломатики, зокрема, дослідження актів судового діловодства професором О.Федотовим-Чеховським, автор вказує на особливий статус цього вченого-документознавця, акцентуючи на тому, що він «виступив не просто провідником ідеї всебічного вивчення правових актів, але чи не першим спробував підкреслити значення різних дисциплін для накопичення знань про матеріальну й інформаційну складові документа, розкрити зв'язки законодавства з дипломатикою, палеографією, філологією та іншими галузями знань, що є дотичними чи спорідненими стосовно об'єкта досліджень» (с.18). Тому важко не погодитися із тезою В.Бездрабко про необхідність переосмислення наукової спадщини цього вченого не лише фахівцями з дипломатики чи джерелознавства, але й документознавства, «формування історичних передумов якого припадає на XIX ст. – час панування правового сприйняття документа, його тлумачень як свідчення й доказу фактів дійсності» (с.20).

В.Бездрабко цілком аргументовано стверджує, що до XX ст. правовий підхід домінував як у сприйнятті документа, так і в його термінологічних тлумаченнях. Саме цією особливістю функціонування документів у зазначений період визначається поява низки праць юристів, об'єктом вивчення яких став документ, його історія та теорія, особлива увага приділялася документу як письмовому свідченню або доказу. Відтак другий параграф монографії цілком логічно присвячено науковому прочитанню праць іншого визначного юриста кінця XIX – початку XX ст. – професора О.Жижиленка, в яких розглядається проблема фальсифікації документів. Оцінюючи доробок науковця, В.Бездрабко вказує, що «без перебільшення, дослідження відомого юриста на тривалий час стали визначальними у вивченні фальшування до-

кументів, окресливши розбіжності у методологічних підходах різних європейських академічних кіл, університетських професорсько-викладацьких корпорацій, представників практичної роботи з документами» (с.31).

Третій параграф рецензованого видання – це компетентна характеристика праць засновника документаційної науки Поля Отле. Здійснивши їх детальний аналіз, дослідниця змушена констатувати, що лише тепер, на початку ХХІ ст., ідеї бельгійського юриста про документологію, сформульовані ним майже сто років тому, беззастережно розгортаються як перспективні в новітніх умовах розвитку науки. Справедливість такого висновку автор підтверджує, наводячи різномірні міркування сучасних фахівців, представників окремих наук документально-комунікаційного циклу, про документологію, які викладаються ними з посиланням на одну й ту ж саму працю П.Отле. Погоджуємося, що таке різночитання яскраво ілюструє не лише розмаїття існуючих інтерпретацій та оцінок, різні підходи до визначення об'єкта, предмета, дослідних мети і завдань документології, але й відмінне розуміння масштабів поля функціонування цієї науки. Крім того, В.Бездрабко справедливо наголошує, що «неоднозначність сприйняття документології при апелюванні до здобутків її творця свідчить також про різні орієнтири вчених залежно від сфери наукових інтересів, уподобань, розуміння поняттєвих зв'язків між наукою і практичною діяльністю» (с.55–56).

Наступний, четвертий, параграф монографії присвячено науковій спадщині відомого історика, архівіста, професора Московського державного історико-архівного інституту К.Мітєєва. Як відомо, саме з його ім'ям пов'язується народження радянського документознавства. Здійснений автором аналіз комплексу праць ученого дозволяє їй переконливо стверджувати, що саме дослідження К.Мітєєва конституювали документознавство як наукову дисципліну. Проведене ним порівняння документознавства з архівною справою та діловодством, визначення спільного та відмінного в їх об'єктно-предметній сфері, конструювання певної парадигми знань визначили подальші напрямки наукових пошуків у цій галузі. Акцентування К.Мітєєвим уваги «на технологіях творення документа, систем документації, класифікації й уніфікації документальних носіїв інформації, їх еволюції, міждисциплінарних галузевих зв'язках продемонструвало не тільки окреслення змісту документознавства його основоположником, але й основних концептів майбутніх теоретичних систем, котрі завдяки інтеграційним і диференційним процесам вибудують споріднені самостійні галузі знань» (с.79). Діапазон документознавчої проблематики, наукова компетентність та масштабність виконаних К.Мітєєвим досліджень забезпечили їм таку потужну актуальність, що, як зазначає В.Бездрабко, і сучасна дискусія «щодо змісту документознавства, загального / спеціального / документології» робить звернення до творчої спадщини основоположника документознавчої науки не просто важливим, а необхідним» (с.81).

Аналізуючи творчий здобуток вітчизняних учених, які стояли біля витоків сучасного документознавства, автор не оминула увагою науковий доробок А.Введенського – знаного історика-джерелознавця, професора Київського університету імені Т.Г.Шевченка, указуючи, що значні успіхи в дослідженнях цим ученим письмових документів не могли залишити поза його увагою нову науку – документознавство, становлення якої збіглося з останнім періодом його творчої діяльності. Саме А.Введенський, як зазначає В.Бездрабко в останньому, п'ятому, параграфі першої частини монографії, уперше вжив калькований із російської мови термін «документознавство». Щоправда, його трактування суттєво відрізнялося від розуміння документознавства як науки К.Мітєєвим. Причини існування суб'єктивного характеру змістового наповнення поняття документознавства у його визначенні професором А.Введенським автор пов'язує з його науковими інтересами – дипломатикою та джерелознавством, балансування на межі яких, на її думку, «породжує несподівані ототожнення й пояснення об'єктно-предметної сфери документознавства, основні завдання і напрямки його розвитку» (с.84).

Проблемам розвитку документознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст. присвячена друга частина («Мова II (друга)») монографії Валентини Бездрабко. Саме у цей період розгортається процес переосмислення об'єктно-предметної сфери науки та її структури, активізуються міждисциплінарні методологічні запозичення, у 1995 р. з'являється навчальна спеціальність (напрямок підготовки) «Документознавство та інформаційна діяльність», а в 2003 р. – наукова спеціальність «Документознавство,

архівознавство». Отож цілком логічно автор «Історіографічних ескізів з документознавства...» дослідження когорти представників сучасного вітчизняного документознавства виділила в окремий блок, представивши порівняльну характеристику їхніх концепцій та проаналізувавши при цьому визначальні чинники їх формування.

Першою із запропонованих В.Бездрабко до осмислення стала концепція завідувача відділу документознавства Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства професора С.Кулешова. Впадає в око особливий пієтет, з яким дослідниця аналізує праці цього вченого. Автор указує, що «чимало його загальних документознавчих ідей 1990-х рр. виявилися не просто актуальними, але й породили цілісну концепцію, яка пройшла суперечливий шлях становлення, неодноразово уточнювалася самим автором, продукуючи знакові, надзвичайно важливі, конструктивні дискусії щодо його змісту, ролі і значення у системі документально-комунікаційних наук» (с.110–111). Окреслюючи наукові погляди С.Кулешова, В.Бездрабко не могла оминати проблем, що порушувалися в дискусії між прихильниками класичного й альтернативного документознавства, при цьому досить доречно, як на наше переконання, вона зауважила: «Коментуючи продуктивне протистояння прихильників класичного документознавства й документології, висловимо сміливе твердження про співучасть одних та інших в їх конструюванні і розвитку» (с.118). Важко не погодитися із тезою автора, що дискусія між представниками класичного документознавства, у тому числі й С.Кулешова, та прихильниками документології «має плідний характер і є необхідною умовою всебічного розвитку наук документально-комунікаційного циклу» (с.118).

В.Бездрабко у своїй праці також доволі ретельно відстежила процес формування наукових поглядів Н.Кушнарєнко – автора першого в історії вітчизняного документознавства підручника з однойменної навчальної дисципліни, відомого науковця, професора, яскравого представника науки про документ в його узагальненій, «альтернативній» версії. Аналізуючи виокремлення вченою двох підсистем: загального й особливого в документознавстві, В.Бездрабко, цілком слушно підтримуючи погляди Н.Кушнарєнко щодо внутрішньої структури загального документознавства, зокрема, теорію документа, історію документа, історію і теорію документно-комунікаційної діяльності, акцентує на відсутності методологічної частини не лише у вказаній підсистемі, але й у теорії документа (с.133).

Досить глибоким за змістом і дискусійним за формою викладу став проведений автором рецензованої монографії аналіз поглядів Н.Кушнарєнко на особливе документознавство, її пропозиції виділяти в ньому спеціальне й часткове. В.Бездрабко вказує на недоречності підходу, сформульованого Н.Кушнарєнко, котра при визначенні предмета спеціального документознавства орієнтується на сфери функціонування документів, а не на їх спеціальні види. Автор наголошує, що «такий підхід можна пояснити розширеним тлумаченням змісту об'єкта документознавства. Утім, на наш погляд, навряд чи його можна визнати справедливим, – зазначає В.Бездрабко, – оскільки на розмаїття документів, зосереджених у бібліотеках, музеях, архівах нашаровується ще й видова специфіка самих установ, що утруднює визначення об'єктно-предметної сфери спеціального документознавства» (с.135).

Не менш змістовним видається нам виконаний В.Бездрабко аналіз документознавчих ідей відомого вченого, професора М.Слободяника, за важливим акцентом на тому, що на початку 2000-х рр. саме він, акумулюючи в одній площині досягнення багатьох наук документально-комунікаційного циклу, виступив зі слушними й перспективними пропозиціями. Виняткову увагу В.Бездрабко звертає на особливе значення для документознавства спеціальних галузей історичної науки, зокрема, його, можна сказати, органічні зв'язки з «архівознавством, кодикологією, дипломатією, палеографією, пам'яткознавством, зосередженими на всебічному вивченні історичних, здебільшого рукописних, документів, що цілком справедливо, згідно з міркуванням М.Слободяника, впливає на збагачення теоретико-методологічного інструментарію й оновлення проблематики документознавчих досліджень» (с.155–156).

Не залишилося поза увагою дослідниці питання впливу бібліотекознавства на формування наукових поглядів М.Слободяника в галузі документознавства, особливо його структури. Проте В.Бездрабко наголошує, що «пізніші праці дослідника відзначаються послідовним прагматизмом, більшою узгодженістю бінарних позицій на рівні структури і змісту документознавства (наприклад, загальне – спеціальне, цілісне – фрагментарне, внутрішнє – зовнішнє), усуненням термінологічних

суперечностей» (с.167). Автор цілком слушно вказує на роль цього знаного вченого у розвитку напрямку підготовки «Документознавство та інформаційна діяльність», зокрема, розробці стандартів освіти, а також як автора й натхненника вивчення ряду теоретичних питань наук документально-комунікаційного циклу.

Також у книзі детально проаналізовано документознавчі погляди професора Г.Швецової-Водки, а нарис, присвячений її науковому доробку, є найбільшим за обсягом з усіх представлених у рецензованій монографії. В.Бездрабко, ґрунтуючись на історіографічному огляді найбільш вагомих документознавчих досліджень Г.Швецової-Водки, зазначає, що її науковий доробок для бібліографо-, книго-, документознавства та соціальної інформатики давно вже став класикою, підтверджуючи свій висновок і тим, що праці цієї дослідниці вирізняються з-поміж інших чіткими принципами організації, раціональними підходами та послідовною вивіркою методики й методології (с.194).

Монографію завершує авторська післямова (с.196–197) з міркуваннями про важливість персональної історії як напряму досліджень у документознавстві. Оскільки становлення вітчизняного документознавства, незважаючи на наявність окремих наукових шкіл, досі перебуває на стадії формування, а дискусії щодо його об'єктно-предметної сфери ще тривають, то й однозначної відповіді на заявлене важливе і складне питання автор рецензованої праці також не зміг дати, а, радше, вона навіть не ставила за мету це зробити, лише слушно зауважила, що «з метою ліквідувати персоніфіковану лакуну в документознавстві, зазнайомити наукову спільноту зі здобутками колег, підтримати погоджувальний чи заперечувальний діалог, донести слово як феномен чогось постійного, щоб ми і після нас змогли зауважити про справжність у науці та незмінність переконання у важливості вільного слова, яке прагне відгукнутись та продовжитись у слові іншого, і готувалося це видання».

Водночас запропоноване до розгляду монографічне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, вади, висвітлення яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці отриманих результатів. Так, на наш погляд, книга дещо перенасичена іншомовними лексемами, зокрема тими, що не мають широкого вжитку в наукових працях. Наприклад, лише деякі з них: гештальт (с.20), інтенція (с.30), сонм наук (с.155), лапідарний (с.179), конвенційність (с.180), сцієстично (с.186), лінеарність (с.186) тощо. Погодьмося, синонімічне розмаїття української мови дозволяє уникнути подібних запозичень. Окрім цього, хотілося б звернути увагу на такий негативний момент у сучасному науковому мовленні, як явище моди. Адже при всій престижності та авторитетності функціонування так званих «модних слів і виразів» слід урахувувати той факт, що через їх надмірне використання створюється ефект «штампованості». Не стала винятком і рецензована монографія, автор якої не лише їх використовує, але й уводить до наукового обігу нові, зокрема такі, як заувага (с.18, 150, 152), засновок (с.69), висновуючи (с.97), постулюючи, постулювання (с.50, 58), поцінуємо, поцінування (с.35, 41, 67, 78, 111, 155), засновкові науки (с.191) та ін.

Утім, усе це аж ніяк не позначилося на науковому рівні нової монографії В.Бездрабко, яка, безперечно, є суттєвим внеском у дослідження історії документознавства. Сама постановка проблеми в такому ракурсі відкриває подальші шляхи для поглибленого дослідження важливого питання розвитку наук документально-комунікаційного циклу та формування їх методологічного інструментарію. Відрадно, що автор толерантно й неупереджено висвітлює процес становлення та реальні досягнення і здобутки сучасного українського документознавства.

Немає жодного сумніву, що науковці, на яких насамперед розраховане видання, не лише сприймуть і належним чином використають його змістову частину, але й справедливо оцінять обсяг та значимість виконаної Валентиною Бездрабко роботи.

В.М.Орлик (Кіровоград)